

# Cuprins

Notă asupra ediției ( <i>Tereza Culianu-Petrescu</i> ) .....	5
Ioan Petru Culianu și Ugo Bianchi: <i>trickster</i> -ul, ființa supremă și studiul dualismelor religioase ( <i>Eduard Iricinschi</i> ) .....	7
[Mulțumirile autorului] .....	19
[Nota autorului] .....	21
„Patimile” Sophiei în gnosticism din perspectivă istorico-comparativă .....	23
„Demonizarea cosmosului” și dualismul gnostic .....	48
<i>Inter lunam terrasque...</i> Incubație, catalepsie și extaz la Plutarh .....	92
Femeia din ceruri și umbra ei. <i>Contribuție la studierea unui mitologem gnostic</i> .....	121
Narațiune și mit în „Cîntecul Perlei” .....	144
Religia ca instrument al puterii și mijloc de eliberare în mediul non-creștin .....	166
„Fons subtilis”. Istoria și semnificația unui simbol .....	190
Notă privind <i>Madona din grotă cu stînci</i> a lui Leonardo .....	213
Romantism acosmic la Mihai Eminescu .....	222
Notă de demonologie bulgakoviană .....	236

IOAN PETRU CULIANU

# Iter in silvis

I

Eseuri despre gnoză și alte studii

Traduceri de Dan Petrescu, Corina Popescu  
și Hans Neumann

Introducere de Eduard Iricinschi

POLIROM  
2012

Și totuși aceste povestiri, atât de apropiate de descrierea unui extaz șamanic autentic și adevărat, se integrează aproape perfect, pe de o parte, în tradiția platoniciană, iar pe de alta într-un ansamblu de credințe animologice, cosmologice și eshatologice viu încă nu numai în epoca lui Plutarh, ci și multă vreme după aceea<sup>19</sup>. Acestuia i se adaugă feluritele teorii astronomice admirabil inserate în urzeala totuși atât de poetică a miturilor plutarhiene.

Să purcedem însă la analiza detaliată a celor două mituri cu structură „șamanică”, pentru a pune în evidență:

- 1) rădăcinile grecești arhaice ale scenariilor apocaliptico-eschatologice;
- 2) analogiile cu alte experiențe extatice, străine de religia greacă.

### 1. *De genio Socratis, 589 f-592 a.*

Timarh din Cheroneea este, foarte probabil, un personaj născocit de Plutarh din patriotism local<sup>20</sup>. El manifestă un interes profund față de natura daimonului socratic și, încercând s-o clarifice, recurge la o catabază în peștera trofonică din Lebadeea. Informațiile pe care ni le furnizează Plutarh despre acest loc renumit de incubație concordă cu cele ale lui Pausanias (IX, 39, 5-14) și cu cele, mai sumare, ale lui Filostrat (V.A., VIII, 19). La 14 km de Cheroneea, pe drumul către Delfi, se afla oracolul din Lebadeea consacrat lui Trophonios, personaj mitic pe seama căruia circulau felurite legende<sup>21</sup>. Oracolul era consultat încă din secolul al VI-lea a.C., iar Plutarh trebuie să fi fost la curent cu tradițiile locului,

---

ZIEGLER e de părere că Thespesios s-a întors la viață sub presiunea unei dureri violente.

19. Ele revin în apocalipsele și viziunile din secolul al XII-lea, v. *infra*, n. 30.

20. VON ARNIM, p. 17; CORLU, p. 60.

21. Cf. A. BRELICH, *Gli eroi Greci*, Roma, 1958, pp. 46 sqq.

pe care le expune într-un tratat pierdut<sup>22</sup>. O aluzie din *De defectu oraculorum*<sup>23</sup> le-a sugerat unor savanți<sup>24</sup> ideea că fratele său Lamprias ar fi putut îndeplini vreo funcție sacerdotală la Lebadeea. Nu se exclude ca Plutarh să fi avut cunoștință de o Εἰς Τροφονίου κατάβασσις a lui Dicearch, dar savanții de astăzi sînt inclinați să-i admită independența totală față de acest posibil izvor<sup>25</sup>.

Cel ce voia să consulte oracolul, ne informează Pausanias, trebuia să treacă printr-o „purificare”, abținindu-se cîteva zile de la „cele neîngăduite”. Potrivit unui fragment din poetul comic Cratinos, s-ar putea deduce că era vorba de tabuuri alimentare<sup>26</sup>. Postulantul trebuia să facă o baie rituală în apele Hercinului, dar consultarea oracolului era posibilă numai după inspectarea viscerelor unui berbec negru, sacrificat noaptea într-o groapă<sup>27</sup>. Dacă semnele erau favorabile, postulantul era din nou spălat în apele Hercinului și uns cu ulei de doi copii numiți *Hermai*. Sacerdotul îl ducea apoi la două izvoare numite Lethe și Mnemosyne: bînd din primul, el uita tot trecutul, în timp ce apa celui de-al doilea îi permitea să-și amintească oracolul. După ce se ruga statuii zeului, postulantul era îmbrăcat cu o tunică de in alb și condus la intrarea în grotă. Cobora pe o scară pînă la o intrare foarte îngustă, prin care pătrundea mai întîi cu picioarele, ținînd în mînă o prăjitură cu miere. Era aspirat în *adyton* de un suflu puternic<sup>28</sup>.

22. Nr. 181 din catalogul lui Lamprias.

23. 431 e.

24. Cf. VERNIÈRE, p. 106.

25. CORLU, p. 61; VERNIÈRE, p. 106

26. CRATINOS, fr. 219 = Ath., VII (325 e); cf. HANI, p. 106.

27. PAUS., IX, 39, 6.

28. HANI, p. 107. Consultarea oracolului nu era lipsită de primejdii dacă nu se respectau purificările; un guard al lui Demetrios și-a găsit acolo moartea – PAUS., *ib.*, p. 12.

Consultarea dura mult, iar revelația se obținea fie printr-o viziune, fie printr-o „voce”. La urmă, postulantul ieșea din peșteră la fel cum intrase, cu picioarele înainte adică. Pornind de la acest moment ritual, de la prezența prăjiturii cu miere și de la aluzia la cele două izvoare asemănătoare cu cele din peisajul eshatologic de pe tăblițele de aur din Magna Graecia, se poate deduce că postulantul era echivalat cu un *mort* și că întregul rit avea legături profunde cu inițierea<sup>29</sup>.

E de prisos să mai insistăm asupra caracterului extrem de arhaic al acestui scenariu. Este cunoscut rolul însemnat al grottei în inițierile de diverse tipuri, din locuri și timpuri diverse. Ajunge să amintim că o tradiție analogă celei a peșterii trofonice exista încă în Irlanda pînă în secolul al XVIII-lea. O apocalipsă cu totul asemănătoare celei a lui Timarh îi este atribuită de călugărul cistercian H. (Henricus ?) din Saltrey (care-și scria prin 1188 sau 1189 *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii*) cavalerului Owein, scoborit în caverna din Lough Derg „în vremea regelui Stephen”, după o „purificare” de mai bine de cincisprezece zile<sup>30</sup>. Un rit de pătrundere într-o cavernă de acces dificil, lipsit de elemente inițiatice, dar însoțit de fenomene de posesiune, a fost înregistrat în 1947 de A. Métraux printre adepții cultului Voodoo din insula Haiti<sup>31</sup>. Ar trebui poate amintit și faptul că la triburile din sud-estul australian aflate în faza de vânătoare și de recoltare simplă, vizitate de Howitt, caverna este un element esențial în inițierea șamanică<sup>32</sup>. Dacă între toate aceste fenomene, inclusiv scoborîrea în peștera lui Trophonios, nu e nici o legătură istorico-genetică, există în schimb între ele o strînsă conexiune istorico-culturală.

29. Cf. HANI, pp. 107-108.

30. Cf. I.P. CULIANU, *Pons subtilis*, in *Aevum*, 1979, 2 [v. *infra*, pp. 190-212 - n.red.].

31. A. MÉTRAUX, *Le Vaudou haïtien*, Paris, 1958, pp. 204-205.

32. M. ELIADE, *Religions australiennes*, Paris, 1972, pp. 139 sqq.

Nivelul religios cel mai arhaic pînă la care se poate urca este reprezentat de inițierile de tip șamanic.

Acest lucru este valabil nu numai pentru preliminarile incubației în peșteră, ci și îndeosebi pentru viziunea catalepticului Timarh. De-abia scoborit în întunericul din *adyton*, „avu pe neașteptate impresia că primise o lovitură în cap, însoțită de un trosnet teribil, și că suturile craniului i se deschiseseră spre a lăsa ieșire liberă sufletului său (τὰς ῥαφὰς διαστάσας μεθιέναι τὴν ψυχὴν)”<sup>33</sup>. Întoarcerea sufletului în trup e similară: „...simți din nou o durere violentă la cap, ca și cînd ar fi îndurat o presiune puternică”<sup>34</sup>. Legăturile stabilite de J. Hani cu *sutura frontalis* din tradițiile indo-tibetane sînt evidente, deși unele amănunte par exagerate<sup>35</sup>. *Brahmārandhira* sau „rostrul lui Brahmā” este într-adevăr deschiderea craniană prin care, potrivit acestor tradiții, sufletul se poate elibera. Întîlnim în șamanism credințe analoge: în timpul extazului, sufletul iese din trup prin cap; sufletul unui bolnav este reintrodus în trup prin cap<sup>36</sup>; și, în cele din urmă, sufletul unui șaman pătrunde în trupul viitoarei sale mame prin cap<sup>37</sup>. Este foarte posibil ca reprezentările șamanice să se fi format sub influența celor indo-tibetane, dar nici ideea unei evoluții în sens invers nu e de înlăturat. Să ne gîndim numai la tradițiile grecești arhaice privind legătura dintre *psyché* și cap, comunicate de R.B. Onians<sup>38</sup>, și, în plus, la importanța căpătată de acest motiv la

33. 590 b, CORLU, p. 159.

34. 592 e, CORLU, p. 167.

35. Cf. HANI, p. 115, n. 26.

36. HANI, p. 114.

37. Cf. V.G. KSENOFONTOV, *Chrestes Shamanizm i christianstvo*, Irkutsk, 1929, ap. H. FINDEISEN, *Dokumente uralischer Weltanschauung der Völker Nordeasiens*, Oosterhout, 1970, pp. 334-339; cf. studiul nostru *Pons subtilis* citat *supra*, n. 30.

38. R.B. ONIANS, *The Origins of European Thought*, Cambridge U.P., 1951, pp. 95-104, 118 sq. etc.

Platon<sup>39</sup>. E sigur că aici Plutarh nu inovează prea mult: eventual adaugă specificul „șamanic” al disjuncției suturilor craniene la o teorie ce localizează *psyché* în cap, teorie care se bucura în Grecia de un prestigiu imemorial.

Sufletul lui Timarh, eliberat de trup, „are impresia că răsuflă ușurat... și se face mai mare ca înainte, precum o velă care se umflă în vânt”<sup>40</sup>. Aude armonia sferelor<sup>41</sup> și contemplă aștrii sub forma unor insule plutitoare în eter<sup>42</sup>. În mijlocul insulelor se află un lac, ce corespunde foarte probabil sferei cerești. Un curent mai iute reprezintă ecuatorul ceresc, între centura tropicală și zodiac. Tot sub acoperirea limbajului poetic, Plutarh pare să introducă și alte noțiuni astronomice, ca de exemplu înclinația eclipticei. Comportamentul „insulelor” diferă: cele mai numeroase, care reprezintă stelele fixe, sînt antrenate în mișcarea sferei cerești, pe cînd celelalte – adică planetele – descriu un itinerariu în aparență capricios, ce rezultă din combinarea mișcării lor proprii cu cea a sferei cerești<sup>43</sup>. În mare se varsă două fluvii de foc, aluzie probabilă la peisajul eshatologic din *Phaidon*, III d, dar care corespund celor două brațe ale Căii Lactee<sup>44</sup>.

Privind în jos, Timarh vede „un hău mare... și rotund, ca o porțiune dintr-o sferă, înspăimîntător și adînc, plin de tenebre dense care se involburau adesea ca valurile”<sup>45</sup>. De acolo răzbat

39. A. OLERUD, *L'idée de Macrocosme et de Microcosme dans le Timée de Platon*, Uppsala, 1951, pp. 23, 35-36 etc.

40. 590 c, CORLU, pp. 159-161. Nu vom insista asupra folosirii la Plutarh a comparațiilor și metaforelor ținînd de navigație. Dar cititorul își va putea face singur o idee despre aceasta.

41. Paralele la CORLU, p. 63.

42. 590 a-d, CORLU, p. 161. Pasajul face aluzie la insulele aeriene din *Phd.*, III a.

43. DE LACY-EINARSON, pp. 463-465; CORLU, p. 63; VERNIÈRE, p. 168.

44. VON ARNIM, p. 36; CORLU, p. 64; VERNIÈRE, p. 168.

45. 590 f, CORLU, p. 161.

gemete de animale, plinsete de bărbați și de femei, laolaltă cu un zgomot confuz. Cuvântul care indică agitația tenebrelor, ἐκταραττομένων, „a fost ales dinadins pentru a sugera Tartarul”, explică F. Cumont, căci etimologia lui Τάρταρος din ταρᾶττο era curentă<sup>46</sup>. Dar și aici Plutarh pare a lua distanță, nu numai față de Hesiod<sup>47</sup>, ci și față de Platon, pentru care Tartarul este un spațiu subpămîntesc. Explicația cea mai nimerită<sup>48</sup> este că e vorba aici de *Pămîntul nostru*. În *de facie* 940 f, se afirmă că un locuitor de pe Lună care ar contempla Pămîntul de la înălțime ar avea impresia că vede Hadesul și Tartarul.

Y. Vernière<sup>49</sup> revine în schimb la explicația lui F. Cumont și a lui G. Soury<sup>50</sup>, după care porțiunea de sferă din viziunea lui Timarh ar reprezenta emisfera inferioară a lumii. În realitate, și Corlu pare să accepte această interpretare<sup>51</sup>, în timp ce chiar F. Cumont pare în alt loc favorabil ideii că hăul ar reprezenta Pămîntul<sup>52</sup>. Această din urmă interpretare, propusă de R. Heinze și urmată de G. Méautis și de A. Corlu, ni se pare mai rațională. În *Phaidon* 109 b, se spune că Pămîntul *nostru*, văzut de pe *Pămîntul adevărat*, adică de la suprafața Pămîntului, ar putea să apară ca un hău adînc<sup>53</sup>. Este evident că sufletul lui Timarh e suit acum la aceste înălțimi foarte pure, nu departe de Lună, dar încă

46. F. CUMONT, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1942, p. 136, n. 3 și p. 55, n. 3; CORLU, p. 64; VERNIÈRE, p. 182.

47. *Theog.*, vv. 720-725.

48. DE LARCY-EINARSON, p. 466, n.b.; CORLU, p. 65.

49. *Op. cit.*, p. 183 sq.

50. *La démonologie de Plutarque*, Paris, 1942, p. 217, n. 1.

51. *Op. cit.*, p. 66.

52. *Recherches...*, p. 56, n. 1.

53. Platon nu vorbește în fond de spectacolul Pămîntului *nostru* văzut de la suprafață, ci numai de Pămîntul văzut din *cer*. Poate că Plutarh combină aici cele două posibilități.